

Museene – kilde til refleksjon og diskusjon

Merethe Frøyland, 22. september 2005

Jeg har tenkt å starte med en personlig opplevelse jeg hadde i sommer. Den handler om museer og om å møte seg selv. Faktisk handler den om når museer blir en kilde til refleksjon og diskusjon.

Om å trekke tråder fra fortid og fram til nåtid

I vår besøkte jeg en vandretstilling om Tysklands behandling av funksjonshemmede på sykehuset Hadamer i Limburg under annen verdenskrig. I dag er sykehuset et museum med det eneste bevarte gasskammeret fra krigen. Utstillingen jeg så var laget av Hadamer museum. Den var oversatt til norsk og noe bearbejdet, og hadde fått den norske tittelen «La oss bli kvitt dem – fra Hadamer til Løvebakken». Utstillingen sto utstilt i Ulobas lokaler. Uloba holder til i Tollbugata i Drammen, og er en virksomhet som eies og drives av funksjonshemmede.

Da vi kom til utstillingen ble vi møtt av en hyggelig og hjelpsom mann i rullestol. Han viste oss til rommet der utstillingen befant seg. Gav oss litt informasjon og var hele tiden til stede i tilfelle vi hadde spørsmål eller ville diskutere noe med han. Han hadde også ordnet med kaffe og kaker.

Utstillingen var plassert i møterommet. Langsmed veggene stod staffeliet tett i tett med A2-plakater stappfulle av tekst i liten punktstørrelse, med noen bilder innimellom. Som museumspedagog var min første reaksjon: Dette var da utrolig lite

publikumsvennlig – orker vi å se denne? Men vi var tre stykker som hadde reist fra Oslo for å se utstillingen, og mannen i rullestolen hadde avsatt halvannen time på oss. Vi kunne ikke bare dra igjen. Det var ikke annet å gjøre enn å begynne å lese: Drapsanstalt Hadamer med krematoriets rykende pipe, 1941 (hemmelig fotografert), sto det under første bilde.

Den 13. januar 1941 kom de første transportene med psykiatriske pasienter og psykisk utviklingshemmede mennesker fra Landsheilanstalt Eichberg til den nyopprettede drapsanstalten Hadamer ved Limburg. Pasientene ble etter noen få timer gasset i hjel og likene ble kremert. Fram til august samme året omkom mer enn 10 000 mennesker i gasskamerene på Hadamar sykehus. Dødsårsakene ble forfalsket og kalt «Euthanasie», dvs. aktiv dødshjelp. Gjerningsmennene skrev kaldt og nøkternt i sine rapporter om «desinfeksjon», og pasientene ble sammenlignet med skadedyr.

Slik starter historien om sykehuset Hadamer. Historien grep oss med en gang; vi glemte det tekniske. Innpakning betydde plutselig ingenting. Historien var for gripende. Den handlet om drapene på psykiatriske og handikappede barn og voksne, under annen verdenskrig. Begrunnelsen for drapene var at disse mennesker ikke hadde noen verdi; de var kun en byrde for samfunnet. Sjeflegen på Hadamer (fra 1942 til 1945) uttrykte dette på følgende måte, i forbindelse med at 43 kvinner døde på sykehuset i 1942:

Etter min nasjonalsosialistiske innstilling kan jeg ikke gå inn for å sette inn medisinske tiltak til å forlenge livet til disse for det menneskelige samfunnet fullstendig ubrukelige individer. Spesielt i den nåværende eksistenskampen vår hvor vi trenger hver seng for de mest verdifulle av folket vårt.

Dr. Wahlmann ble dømt til livsvarig fengsel etter krigen, men ble benådet i 1953. Flere av de involverte ble dømt etter krigen,

men fikk benådning bare noen år etter.

Utfordringen for Hadamer var å kamuflere handlingene slik at de ikke ble betraktet som mord og dermed stoppet av samfunnet. Det ble utviklet en organisasjon med flere ledd som gjorde transporten og overføringen av pasientene kompliserte og umulige å finne fram i. De involverte menneskene ble sosialisert inn i «Hadamers» tankegang, og mente oppriktig at de gjorde både pasientene og samfunnet en stor tjeneste.

Historien er kjempesterk, og mens jeg leser tekstene og ser på bildene, tenker jeg at takk og lov at det er lenge siden. Det er da jeg kommer til de siste plakaten. De er plassert på en egen vegg og laget av organisasjonen for funksjonshemmede, ULOBA selv. De starter slik: Det er en villet politikk at:

- Forskjellen mellom inntektene til funksjonshemmede og inntektene til befolkningen for øvrig har økt hvert år fra 1980. Den gang var inntektsforskjellen 30 prosent. I 1995 var gapet økt til 42 prosent, og det øker fortsatt.
- Inntektsforskjellene mellom «vanlig husholdning» og husholdninger med funksjonshemmede i 1999/2000 var ca. 102 000 kr.
- 50 prosent av alle unge med funksjonsnedsettelse, er uten arbeid. Samtidig ønsker 9 av 10 arbeid, mens de oppfordres til å søke uføretrygd.
- Gjennomsnittlig lønnsinntekt økte med 67 prosent fra 1967 til 1999, men grunnbeløpet (G), som de fleste trygdeytelser beregnes ut fra, økte kun med 28 prosent.

Videre står det:

Vårt folk blir holdt nede økonomisk og utdanningsmessig, sosialt og kulturelt. HVORFOR? Har det noe å gjøre med arvegodset fra Hadamer?

Jeg leser om mange eksempler på hvordan funksjonshemmede utestenges fra skoler, helseinstitusjoner og kulturbygg. Om Clint

Eastwoods film «Million Dollar Baby» som fikk Oscar for beste film i 2005. Filmen handler om «Baby», som blir lam fra halsen og ned. Hun ønsker å dø, for et liv i rullestol må være verre enn døden. Jeg ser på ham som viser oss rundt i utstillingen. Han er faktisk som «Baby». Han sier: Det er ikke «Baby» som opplever det verre enn døden, men Eastwood som regissør som tror at det må føles slik. Dette blir veldig sterkt. Men det slutter ikke med det. De neste plakaten tar opp mange andre tankevekkende emner som fosterdiagnostikk som Uloba sammenligner med rasehygiene. De tar opp hvordan dagens samfunn har prissatt funksjonshemmede skoleelever, og hvordan forsikringsselskap ikke vil gi forsikringer til en person som er avhengig av rullestol. Uloba spør igjen: Ser vi noen trekk fra Hadamer?

Jeg går rett i forsvarsposisjon:

- men dette er da ikke det samme?
- dette er jo mange av mine meninger, og jeg er da ikke som de i Hadamer?
- vi må jo vite hva det koster å ha barn med ekstra behov i skolen?
- det er ikke bare enkelt å få et funksjonshemmet barn; man må jo tenke gjennom det?
- mitt menneskesyn er da slett ikke det samme som de som arbeidet på Hadamer – eller?

I løpet av den timen jeg har brukt på å gå gjennom utstillingen har jeg gått fra å være observatør til fjerne handlinger jeg ærlig og oppriktig forkaster, til plutselig å være den som blir beskyldt for lignende handlinger.

Plutselig ble det vanskelig å skille meg fra de som arbeidet på Hadamer. Jeg kunne ikke lenger distansere meg; nå handler det om mine meninger, mitt syn og mine handlinger – noe så ubehagelig! Men så utrolig viktig å få perspektiv på det jeg står for! Jeg gikk ut av lokalene med hodet fullt av motstridende tanker og en helt klar formening om at her er det noen holdninger jeg

må ta et oppgjør med. Tenk at en utstilling kunne hjelpe meg til det.

Utstillingen fortalte en historie fra fortiden og viste dens relevans i dag. Den fikk meg til å se, og ikke minst oppleve, at vår forhistorie er virkelig viktig for å kunne forstå meg selv og mine holdninger. Det er faktisk ikke bare noe man sier; det går faktisk an å lære av historien.

Jeg vender blikket til museene våre og tenker: Hvor ble det av alle historiene jeg har fått presentert på museene? Hva har de egentlig gjort med meg? Hvilke refleksjoner har de gitt meg? Når ble jeg sist konfrontert på et museum?

Det slår meg at utstillingen «La oss bli kvitt dem», gjør det som mange museer påstår at de gjør, men som få, om noen, klarer å gjøre. Utstillingen klarte å kombinere en historie fra fortiden med en historie fra i dag. Som besøkende ville jeg ikke klart den koblingen alene. Det er her jeg tror mange museer feiler. Ofte tror man at bare forhistorien blir fortalt, så vil publikum selv kunne koble den til seg og sin tid. Det tror jeg er for optimistisk og naivt. Museene må trekke tråene sammen fra fortid og nåtid, slik som «La oss bli kvitte dem» gjorde.

Utstillingen «La oss bli kvitt dem» gjorde en annen unik ting, nemlig å fortelle en historie om mennesker som blir undertrykt. En historie vi helst vil glemme, fordi den er ubehagelig. Slike historier finner vi sjelden på museer. Det er mye hyggeligere å fortelle om heltene våre og sole oss i glansen av vår ære og vår makt. Museene er blitt et sted som folk oppfatter som ærefullt å komme på. Et sted det skal være hyggelig å komme til, et pause i en ellers travel hverdag. Kanskje det er på tide å stille spørsmålstegn med de historier museene velger å ta vare på, og ikke minst de historiene museene vurderer det som uinteressant å ta vare på?

Dagens museer – et stort gjesp?

Det er en slags forutsigbarhet i hvilke historier som fortelles og

hvordan historiene fortelles på museene. Har du besøkt et par museer, er de neste fort unnagjort. Historiene er ufarlige og behagelige; de pyntes med noen originale gjenstander, belyst med riktig utstyr, omkranset med korte og konsise tekster i riktig punktstørrelse. Noen ganger er teksten så kort at man knapt kan si det er en historie som fortelles. Det er mer en samling faktaopplysninger. Sjelden eller aldri opplever man at museer:

- stiller spørsmål
- forteller glemte eller tabubelagte historier
- presenterer og debatterer alternative synspunkter
- er kontroversielle
- problematiserer og nyanserer
- eller viser prosesser og paradokser.

Gjennom alle årene museene har eksistert, har det utviklet seg en museumstradisjon som museene har tatt godt vare på. Noe annet ville kanskje være rart. Er det noe museene kan, så er det nettopp det «å ta vare på». Museumstradisjonen er godt konservert, og har gått i arv fra den ene museumsgenerasjonen til neste, med noen få justeringer. Og konsekvensene er et image det ikke er mye å skryte av.

Spør man folk flest hva de assosierer med ordet museum, kommer ofte ord som gammeldags, støvete, statisk og kjedelig. I aviser og tv-debatter brukes museum synonymt med avleggs og tilbakelagt. Nye institusjoner som egentlig er tenkt å være museum, velger ikke å bruke ordet museum i navnet fordi det er så belastet. Vi har en utdanningsminister, Kristin Clemet, som skryter av at hun synes museer er kjedelige.¹ Selv er jeg langt på vei enig. Selvfølgelig finnes det nyanser her; verden er sjelden svart-hvit. Men jeg tør påstå at dette image, enten man liker det eller ikke, langt på vei er noe de fleste kan slutte seg til.

Konserveringen av museumstradisjonen har ført til at museene er blitt mer og mer fjerne fra det samfunnet de er en del av, både innholdsmessig og ikke minst i sitt syn på kunnskap og kunnskapsformidling. Jeg mener det er på høy tid å ta et opp-

gjør med museumstradisjonen og revitalisere museene. De siste kulturmeldingene oppfordrer også til dette, og noen museer er på vei. Men la oss ta en nærmere titt på det jeg legger i museums-tradisjonen.

Museumstradisjonen

Et museum som følger museumstradisjonen setter gjenstanden i høysete. Gjenstanden er hjertet i museene. Uten gjenstand ingen museer. Gjenstanden taler for seg og er viktigere er den sammenheng den kommer fra. Dokumentasjonen om den kommer i annen rekke. Når en gjenstand skal brukes i utstilling, er det viktig at den sikres mot tyveri og at den har de riktige klimaforholdene. De mest fantastiske gjenstandene får publikum aldri se, fordi de er så verdifulle at de må gjemmes bort i et mørkt og kaldt magasin som bare noen få med hvite hansker får lov til å komme inn i.

Egentlig er publikum et problem. Besøkende får ikke lov til å ta på gjenstanden. De får ikke lov til å ta bilde, for det kan være skadelig for gjenstanden. På mange museer må besøkende legge igjen veska og jakken i garderoben, av frykt for at noen besøkende skal stjele gjenstanden. Ofte er det plassert ut vakter i utstillingene som har som hovedoppgave å passe på at ingen ødelegger noe. At det kanskje er et større behov for guider som kan være behjelpelige overfor publikum, er det ikke den samme forståelsen for.

Opplysningene om gjenstanden er ofte svært korte og faktaorienterte. Publikum får vite hva det er og hvilket årstallet den er fra. Å få ta på, eller å holde gjenstanden er uhørt. Den kunnskap som formidles gjennom museumsutstillinger fremstår som sannheten. Det stilles sjelden spørsmål. Det presenteres sjelden usikkerhet rundt kunnskapen. Sjelden får publikum vite hvordan forskere er kommet fram til kunnskapen. Det er et mål for museene å være nøytrale og vise hvordan virkeligheten er, uten

for mange tolkninger og personlige synspunkter.

For å sette det på spissen framstår et tradisjonelt museum som en autoritær sannhetsforvalter der publikum aller nådigst kan komme på besøk, men da på gjenstandenes premisser. Og sannheten som serveres er en rosenrød heltesaga som har lite med virkeligheten å gjøre. Slik blir museene våre minnesteder om en fortid som aldri har eksistert, et krematorium for historier vi burde ha bevart, og en institusjon med et syn på kunnskapsformidling som passet for femti år siden.

Prototypen på et tradisjonelt museum blir for meg et folke-museum med stabbur og gamle bygninger samlet på et tun. Og et besøk kan beskrives slik: Det er gras på tunet og noen sauer går og beiter. Været er flott med skyfri himmel og god temperatur. Jeg tar en titt inn i husene. Der står møbler og gjenstander på plassene sine, slik de kanskje en gang gjorde da det bodde folk her. Men det var neppe så ryddig og det var nok flere lukter på den tiden. Jeg tar en titt rundt, synes i grunnen det er ganske koselig der inne, med lavt under taket og alle disse nydelige antikvitetene overalt. Men jeg får vite så lite om det. Hva ble de brukt til? Hvem bodde egentlig her? Var dette vanlig standard, eller var det de rike som hadde det slik? Hvordan var egentlig hverdagen for de som levde her? Jeg leter etter informasjon, men finner bare noen lapper med navn på gjenstandene og årstall. De gir meg ikke svar på spørsmålene mine, så jeg går ut igjen og føler meg snurt. Hva er det egentlig museet vil med denne stua? Dattera mi roper på meg og jeg glemmer det hele. Aja, som vi sier på Jæren, været er strålende; plassen er fin og sauene er en kjempeopplevelse for den lille. Vi var alle enige om at det hadde vært en fin dag, men vi kunne like gjerne besøkt en bondegård. Det var sauene som var det store. For oss andre forsvant museumsopplevelsen inn i alle andre lignende opplevelser og etterlot seg null spor.

Er det slik vi ønsker museene skal være? Er det denne samfunnsrollen museene skal ha? Er det dette staten skal bruke millioner på? Er gjenstanden så hellig som noen museer mener den er? Er det gjenstanden som bør være i fokus? Hva med publi-

kum? Hva ønsker museene å gi publikum? Ønsker museene å sette spor? Ønsker museene å være mer enn en engangsopplevelse glemst idet museumsområdet forlattes?

Revitaliseringen

Her har museene en oppgave å utføre. Og faktisk er det noen som forsøker nettopp det.

I 2002 inviterte Arkiv-, Bibliotek- og Museums-utvikling, en institusjon under Kultur- og kirkedepartementet, ni museer med på et prøveprosjekt vi har kalt BRUDD. Målet er å bryte med museumstradisjonen. Museene skal dokumentere og formidle vanskelige historier; de skal våge å tenke annerledes, tør å være åpne og stille spørsmål og «utøve en problemorientert samfunnskritisk funksjon». Museene i prosjektet er ulike i faglig innhold og problemstillinger og spenner fra store dokumentasjonsprosjekter til mindre formidlingsprosjekter, fra tabubelagte historier til forskningskritikk. De som er med i prosjektet er:

Sandefjordmuseet – som ønsker å formidle de mindre heroiske sidene ved hvalfangsthistorien. Hvordan Norge har bidratt til å utrydde blåhvalen.

Naturhistoriske museum på Tøyen – som ønsker å vise at selv et stort universitetsmuseum ikke tør å være forskningskritisk i sin formidling, og om forskernes selvpålagte tabuer og angsten for å bli avslørt som uvitende.

Bergen skolemuseum – som ønsker å fortelle historien til skoletapere.

Lepmuseumet – som ønsker å fortelle om den offentlige informasjonen rundt krybbedød fra 1970 og utover – en feilslått kampanje.

Trøndelag folkemuseum / Døvemuseet – som ønsker å fortelle de døves marginaliserte og ukjente historie.

Glomdalsmuseet – som holder på å bygge opp en avdeling om romanifolkets kultur og historie.

Nordsjøfartmuseet – som har fortalt historien om de som slapp unna Telavågtragedien under annen verdenskrig, da de fleste innbyggerne enten ble henrettet eller tatt til fange. De har fått dokumentert ukjente sider ved Telavågtragedien, og fått andre stemmer i tale.

Falstadsenteret – som ønsker å fortelle hele bygningshistorien om da det var hjem for vanskeligstilte gutter før krigen, da det var fangeleir under annen verdenskrig og fangeleir for NS-fanger rett etter krigen og til slutt skolehjem igjen. Da det ble kjent at Falstadsenteret ønsket å fortelle mer enn bare det som skjedde under annen verdenskrig, startet bråket. Beskyldningene mot senteret har vært mange og stygge – alt fra å ville hvitvaske nazismen, til at barnehjemsbarn ikke fortjener oppmerksomhet. Dette har ført til at museet foreløpig dokumenterer historiene, men at formidlingen av dem er lagt på is.

Telemark museum – har lenge ønsket å lage en utstilling om Quisling – som jo kom fra Telemark. Da planene for dette prosjektet ble kjent for mediene, kom det igjen sterke reaksjoner om at Quisling ikke hadde noe på et museum å gjøre. Reaksjonen viser at museene oppfattes som et sted der bare de gode historiene skal formidles – at det er en «heder å komme på museum».

Selv om BRUDD-prosjektet allerede har rukket å bli tre år gammelt, har vi få konkrete resultater å vise til. Jeg skulle ønske jeg kunne fortalt mer om prosjektene, men det er her vi står. Vi har så vidt begynt. Gjennom BRUDD har vi erfart at det er ikke bare

enkelt å bryte med museumstradisjonen. Hindringene har vært mange, og de største har vært oss selv – for hvor lang kan vi gå? Hva er det egentlig vi vil? Men vi mener vi har gjort noen viktige erfaringer vi vil viderefremde til andre museer på konferansen «Alle har rett» 3. og 4. november 2005.

Det vi håper på er flere museer som setter spor. Flere utstillinger som skaper refleksjon hos sine besøkende, som hjelper mennesker til bedre å forstå seg selv og det samfunnet de lever i. Vi håper på museer med utstillinger som «La oss bli kvitt dem». Museer som kobler før og nå, og som tar vare på og verdsetter mennesker, samfunnet i andre sammenheng helst vil glemme. Vi håper på museer som gjennom ulike historier og ved hjelp av ulike virkemidler kan bety noe.

For meg ble «La oss bli kvitt dem» viktig på grunn av de to historiene den fortalte. Her er historiene virkemidlene som skaper refleksjon. Det går an å bruke andre virkemidler også for å skape refleksjon. I sommer besøkte jeg Jüdische Museum i Berlin. Der var det en installasjon som gjorde inntrykk. I en trang gang som endte i en vegg, var gulvet dekket med ansikter skåret ut i jern. Ansiktene hadde ulike størrelser og det var så mange av dem at de lå flere lag oppå hverandre. På en plakat ba kunstneren de besøkende om å gå innover gangen. Flere gjorde det. Jernansiktene slo mot hverandre og laget en helt spesiell klirrende lyd. Selv klarte jeg ikke å gå. Beina var spikret fast. Det eneste jeg så var alle menneskeansiktene som lå overalt, barn og voksne. For noen ble kanskje dette et fascinerende lydbilde, men for meg ble det bare grotesk. Det minnet meg om hvor ofte vi trækker på dem som ligger nede. Den minnet meg på hvor forskjellig vi forholder oss til andres oppfordringer, og hvor forskjellig vi kan oppleve samme situasjon. Jeg opplevde installasjonen som et godt bilde på nazismen, et totalitært regimer der mange gjennomførte grusomme handlinger med den forklaring at handlingene tjente en god sak, og at de faktisk bare fulgte ordre. Installasjonen gav meg en opplevelse av hvor lett grusomme hendelser kan skje, hvor lett det er å miste fokus.

Museenes rolle i samfunnet kan være viktig. De kan være

bindeleddet mellom fortid og nåtid og gi besøkende perspektiver på sine holdninger og liv. De kan være bindeleddet mellom forskning og allmennheten. Gjennom nyansert og variert formidling kan de bidra til en opplyst og kritisk befolkning som aktivt kan ta del i vårt demokratiske samfunn. Det er mulig. «La oss bli kvitt dem» greide det; Jüdische Museum greide det, og jeg er helt sikker på at noen av BRUDD-museene også vil greie det. Det krever bare at museene endrer sitt syn på kunnskap og sitt syn på kunnskapsformidling. Det krever at museene skifter fokus fra gjenstanden til publikum og har som mål om å skape refleksjonen. Først da kan museene bli en kilde til refleksjon og diskusjon.

Noter

- 1 Konferanse på Gjøvik i vår 2003 om vitensentre.